

DE KOMENDE VIJFENTWINTIG JAAR

een toekomstverkenning voor Nederland

In 1977 verscheen bij de Staatsuitgeverij onder deze titel het rapport van de Commissie Algemene Toekomst Verkenning, in 1974 door de W.R.R. ingesteld. In dit rapport aan de regering levert een groot aantal deskundigen een bijdrage op het eigen vakgebied, waarin verwachtingen voor toekomstige ontwikkelingen worden uitgesproken.

Een van die bijdragen handelt over communicatie en informatie (pp. 97-104 van het rapport); dat gedeelte wordt hierna integraal weergegeven.

Toelichting bij lezing:

in het rapport hanteert men twee varianten; variant A gaat uit van een voortdurende jaarlijkse groei van de produktie met 3%, terwijl variant B uitgaat van een geleidelijke daling van het groeitempo tot dit tegen het einde van de eeuw tot nul is teruggelopen.

3.9. Communicatie en informatie

231 In het toegankelijk maken van informatie spelen massamedia en punt-tot-punt media een belangrijke rol. Een massacommunicatiesysteem kenmerkt zich door de verspreiding van informatie vanuit één bron naar vele ontvangers. De punt-tot-punt informatie betreft de individuele, éénmalige informatie-overdracht. De belangrijkste functie van de media is het optimaal transporteren van verschillende soorten informatie naar wisselende gebruikersgroepen. Informatie kan mede zulke effecten hebben als het bevestigen van zekerheden, het ontvluchten van de werkelijkheid, het bieden van verstrooiing en het ontwikkelen van een saamhorigheidsgevoel. Zonder nader onderzoek is het niet mogelijk de toekomstige ontwikkeling van deze effecten aan te geven.

232 De behoefte aan informatie en informatie-overdracht wordt beïnvloed door diverse maatschappelijke en economische factoren, en ook door de technologische ontwikkeling. De economische groei zal leiden tot een toename van de vraag naar informatie en communicatie. Ook bestaat er een samenhang met de wijze waarop de activiteit verdeeld is over de economische sectoren: de dienstensector werkt meer met informatie dan landbouw en industrie. Wij verwachten van de groeiende betekenis van de sector diensten een impuls tot toeneming van de informatie en van de technieken van informatie-overdracht.

233 Met de stijging van het opleidingsniveau stijgt ook de consumptie van informatie, zowel kwantitatief (in tijd en geld) als kwalitatief, naar informatiegebruik. Bijzondere aandacht in dit verband verdienen de vrouwen die behalve een grotere stijging van het opleidingsniveau dan mannen ook de invloed ondergaan van een toenemende deelneming aan het arbeidsproces. De toeneming van de vrije tijd leidt tot een grotere behoefte aan informatie die gericht is

op recreatiegedrag, en binnen de sector recreatie zal de behoefte aan specifieke informatie toenemen, omdat het recreatiegedrag een grotere diversiteit vertoont en in intensiteit toeneemt. Aan de andere kant concurreren sport en hobbies met lezen, kijken en luisteren bij de verdeling van de vrije tijd.

234 In het algemeen zal er een accentverschuiving plaatsvinden van algemene naar specifieke informatie. Dit is onder andere te verwachten omdat bij verdere toeneming van de hoeveelheid informatie bij de ontvanger een verhoogde selectiviteit zal ontstaan om het probleem van het teveel tegen te gaan. De verschuiving van algemene naar specifieke informatiebehoefte zal de positie versterken van gespecialiseerde en vaktijdschriften, en binnen de massamedia de regionale pers en omroep versterken.

De behoefte aan meer specifieke informatie zal gevoed worden door de toenemende participatie. Wij verwachten een sterke toeneming van besluitvorming op basis van onderhandelingen en overleg. Participatie veronderstelt een grote mate van toegankelijkheid van vooral specifieke informatie, waarvoor de voortdurende aandacht van de media een onontbeerlijke tussenschakel is.

235 Met de komst van tal van nieuwe media zijn de grafische informatiedragers niet verdwenen. Er hebben functieverhuizingen plaatsgevonden, zoals van brief naar telefoon, maar het gedrukte woord heeft dezelfde reële omzet behouden. Het relatieve aandeel in de informatie die de consument ontvangt is echter drastisch achteruitgegaan, en wij verwachten dat dit voort zal gaan. De reden is dat het prijsmechanisme bij radio en T.V. op politieke en niet op economische gronden werkt. Bovendien zijn de marginale kosten van het gebruik van de elektronische media voor de consument praktisch nihil. Dit verschil blijft bestaan.

De verspreiding van grafische informatie zal veranderen. Bij kranten en publicatiebladen zal het accent verschuiven van abonnementen naar losse verkoop, in verband met de hoge arbeidskosten van bezorging. Deze overschakeling bevoordeelt de grootste landelijke en regionale bladen vanwege hun fijnmaziger afzetnet. Kranten met een kleine oplage worden moeilijker verkrijgbaar; de gespecialiseerde bladen, die in betekenis toenemen, zullen per post worden verspreid.

236 Met betrekking tot het algemene publieksboek doet zich sinds enkele jaren een aantal ontwikkelingen voor die in de komende 25 jaar zullen doorwerken. De aan (boeken) lezen bestede hoeveelheid vrije tijd is stabiel, hetgeen bij een toename van de vrije tijd een relatieve achteruitgang betekent. De titelproductie is van jaar tot jaar sterk gestegen, terwijl het verkochte aantal boeken niet is toegenomen; deze beiden tendensen hebben geleid tot een daling van de gemiddelde oplage. De sterke toename van de initiële kosten kon dan ook in het algemeen niet worden opgevangen door een grotere oplage, en komt tot uiting in een voor het gevoel van de lezer meer dan proportionale stijging van de prijs van het boek. Het past in deze ontwikkeling dat de lezer zich voor algemene

lectuur in toenemende mate tot de bibliotheek wendt (leners voor meer dan de helft 16 jaar of jonger) en zijn aankopen meer beperkt tot specifieke lectuur. In variant B zal echter tegen het einde van de eeuw, gegeven de verminderde bestedingsmogelijkheden, ook voor de specifieke lectuur meer van de bibliotheek gebruik worden gemaakt.

Ten aanzien van de verkrijgbaarheid zien wij dat een beperkt, snel omzetbaar, assortiment op een steeds groter aantal verkooppunten te koop is. Gegeven de stabiliteit van het volume betekent dit op den duur dat de traditionele boekhandel met een breed assortiment, waarin ook de boeken met lagere omloopsnelheid, het steeds moeilijker zal krijgen. Gegeven de ontwikkelingen moeten wij verwachten: een aantasting van de positie van die boeken die zich niet lenen voor massale verspreiding of die niet kunnen rekenen op een duidelijk geprofileerde kopersgroep van zodanige omvang dat een redelijke prijs wordt bereikt. Een sanering van het titelaanbod, met name in die middensector van boeken die niet massaal verspreid kunnen worden, noch een geprofileerde doelgroep hebben, valt dan ook te verwachten.

In het kader van een cultuur- en mediapolitiek zal de overheid sommige categorieën boeken zowel als boekhandels willen beschermen, hetgeen tot subsidiëring zal leiden. Bij de uitgeverijen is een ontwikkeling te verwachten naar andere verhoudingen tussen groot en klein, waarbij de middengroep het sterkst onder druk komt.

Het is niet uitgesloten dat de nationale, dan wel de Europese overheden te eniger tijd het handhaven van de vaste prijs voor het boek niet langer zullen toestaan. Dit zal bovengeschetste ontwikkelingen tegenhouden noch versterken, terwijl voor de consument geen lagere prijs te verwachten valt (vgl. Zweden).

Het specialistische boek (educatief, wetenschappelijk, professioneel) bevindt zich in een aanzienlijk sterkere positie. Op grond van de elders geschetste ontwikkelingen met betrekking tot de groeiende behoefte aan specialistische informatie mag worden verwacht dat het daarop gerichte boek zijn relatieve positie zal handhaven, mogelijk aangevuld met nieuwere media.

Eén bedreiging voor het Nederlandse boek mag niet onvermeld blijven: de toenemende invloed van het Engels en de bedreiging van de eigen taal in het algemeen.

237 De opvatting dat de vrijheid van meningsuiting ermee gediend is indien de overheid zich op dit gebied van bemoeienis onthoudt is ter discussie gesteld sinds de steun door de overheid aan de pers een feit is geworden.

Corrigerende maatregelen moeten de verschraling van de diversiteit ten gevolge van schaalvergroting op economische gronden tegengaan. De zorg voor een brede spreiding zal op langere termijn steun nodig maken aan media die zich richten op kleine doelgroepen. Zij zijn immers voor de adverteerder - die veelal een belangrijke inkomensbron is - minder aantrekkelijk. Omdat het hier gaat om een welzijnsvoorziening kan worden verwacht dat de financiering ervan uit de algemene middelen vooral in variant B onder druk zal komen te

staan. Het gevolg hiervan zal zijn dat er enige verschraving van de diversiteit zal plaatsvinden.

Te verwachten valt ook dat het overheidsbeleid ten aanzien van alle media verder zal worden uitgebreid. Een grondslag voor deze overheidsbemoediging zal ontleend worden aan de bijdrage die de media leveren aan het functioneren van een democratisch-pluralistische samenleving. Te verwachten is dat er meer wrijving zal gaan ontstaan tussen pluriformiteit die in verandering is (ontzuiling) en de versterkte institutionalisering. De financiële mogelijkheden om de pluriformiteit tot uitdrukking te brengen zullen er vooral in variant B niet altijd zijn.

Wij verwachten niet dat bij radio en televisie de bestaande differentiatie in luister- en kijkgedrag naar leeftijd en ontwikkelingsniveau organisatorisch zal worden vastgelegd; de overheid zal vasthouden aan de bestaande levens beschouwelijke indeling. Wél zou op grond van de tegenstelling tussen 'algemene' (AVRO, TROS) en 'principiële' omroeporganisaties een sterker optreden van KRO, NCRV en VARA in federatief verband verwacht kunnen worden. Dit zou een zenderherverkaveling tot gevolg hebben: AVRO/TROS op één net, KRO/NCRV/VARA op een ander. Een andere mogelijkheid is een sterkere zenderprofilering of -categorisering: lichte muziek, serieuze muziek, informatie, educatie, elk op eigen zendernetten. Het meest waarschijnlijk is voor variant A een combinatie van beide ontwikkelingen: twee algemene zenders, elk voor één blok van omroeporganisaties, en daarnaast zender(s) voor bepaalde belangstellingsgroepen, verzorgd door NOS en omroeporganisaties gezamenlijk. Voorts een educatief/instructieve omroep met één of meer specifieke organen van het type Teleac als onderdeel van de open school.

In variant B zijn de financiële mogelijkheden geringer dan in variant A. Het meest waarschijnlijk is voor deze variant twee algemene zenders, elk voor één blok van omroeporganisaties en daarnaast een zender verzorgd door NOS en omroeporganisaties gezamenlijk die educatief/instructieve programma's brengen.

238 Wij verwachten dat als gevolg van een toenemende overheidsbemoediging de overheid ook meer gebruik zal gaan maken van de media voor haar eigen voorlichting. Het voorlichtingsapparaat van de overheid zal vooral in variant B in mankracht en middelen aanzienlijk worden uitgebreid. De voorlichting zal in het bijzonder betrekking hebben op die vormen van menselijk gedrag die uit een oogpunt van milieu schadelijk zijn. In algemene zin zal de overheid in toenemende mate aandacht besteden aan legitimering van haar beleid in het proces van concurrerende participatie. De tendens tot uitbreiding van voorlichting van overheidswege zal krachtiger zijn naarmate de legitimiteit van het overheidsgezag in de samenleving vermindert. Deze ontwikkeling roept echter ongetwijfeld weerstanden op.

239 Bespreken wij nu de technologische ontwikkelingen, en wel eerst de verschillende systemen van beeldregistratie, waaraan men thans werkt. De

belangrijkste toepassingsgebieden voorziet men in het onderwijs, in zakelijke en in privé-toepassingen. Vele scholen zullen in het jaar 1990 ongetwijfeld beschikken over eigen videoapparatuur, gecombineerd met een eenvoudige camera, maar het gebruik daarvan blijft beperkt, omdat in de docentenopleiding weinig aandacht aan deze materie wordt besteed. Video zal de leraar en het traditionele lesmateriaal ondersteunen maar niet vervangen, ook niet in het (schoolvervangend) afstandsonderwijs.

Op zakelijk en institutioneel gebied zal de videocassette snellere toepassing vinden. Het systeem leent zich voor instructie en voorlichting over het bedrijf of de instelling. Andere gebruiksmogelijkheden liggen op het terrein van amusement (vliegtuigen, hotels, etc.) en in de interne presentatie van bedrijfsinformatie.

In de privé-sector valt in variant A voor de komende vijftig jaar een geleidelijke penetratie van de beeldplaat (kant-en-klaar-programma's) naast de videocassette (zelf opnemen) te verwachten. De beeldplaat zal in bescheiden mate de recreatieve functie van de grammofoonplaat aanvullen en daarnaast vooral een informatieve, c.q. instructieve functie kunnen vervullen.

Een penetratie op enige schaal van de beeldplaat zal niet zonder invloed blijven op het programma-aanbod van de open-net-televisie (uitzending via de ether, anders dan via de kabel).

Eensdeels valt te verwachten dat de omroepen het nieuwe medium zullen gaan gebruiken als verlengstuk van hun televisieprogramma's. Een verdere verving van de grenzen tussen de werkterreinen van de niet op winst gerichte omroepverenigingen en van de commerciële ondernemingen zal daarvan het resultaat zijn. Andersdeels zal een en ander op langere termijn leiden tot een herverkaveling binnen het terrein van de audiovisuele informatie-overdracht in de privé-sector, waarbij de open-net-televisie zich duidelijker zal aftekenen als massamedium met bredere spreiding en de beeldplaat als medium met gerichte en smallere spreiding. Daarnaast zou, eveneens op langere termijn, de invoering van verzoektelevisie via kabel - een systeem waarbij de ontvanger per programma betaalt - deze markt voor beeldplaten en cassettes weer kunnen aantasten, vooral op het gebied van de verstrooiing. Duidelijk is dat in de particuliere sector het besteedbaar inkomen van belang is. De welvaartsgroei en de behoefte aan specifieke informatie voor bepaalde beroeps- en belangstelselgroepen wettigen echter de verwachting dat een lonende markt voor beeldplaten (c.q. videocassette) zal ontstaan met daarnaast op langere termijn een bescheiden toepassing van keuzetelevisie. Hoewel keuzetelevisie per tijdseenheid kijkgenot vermoedelijk goedkoper zal zijn dan beeldplaat, zal de grotere keuzevrijheid en gemakkelijke fysieke bereikbaarheid van de beeldplaat vooralsnog de beeldplaat een voorsprong kunnen geven. Beeldplaat en cassette zullen tijdschrift en boek niet vervangen, wel aanvullen.

Ook in variant B geldt dat in de privé-sector de beeldplaat en videocassette, tijdschrift en boek zullen aanvullen, maar niet vervangen. De beeldplaat is jonger dan de videocassette. De laatste heeft nog nauwelijks een plaats op de

markt voor privé-gebruik verworven. Bij de introductie zal de beeldplaat de videocassette dan wel niet of nauwelijks als 'concurrent' ontmoeten. Beide systemen zullen voor onderscheiden toepassingen naast elkaar bestaan. Op langere termijn zou de invoering van verzoektelevisie via kabel deze markt voor beeldplaten en cassettes kunnen aantasten.

Op grond van de verwachte ontwikkeling van het besteedbaar inkomen en de mogelijkheid van substitutie van videocassette en keuzetelevisie verwachten wij dat de laatste er niet voor 2000 zal komen. Dit volgt uit de overweging dat beeldplaat en videocassette vermoedelijk aan particulieren met een specifieke belangstelling een grotere gebruiksvrijheid laten dan keuzetelevisie. De markt voor beeldplaat en cassette zal zich in de komende vijftientig jaar op bescheiden schaal ontwikkelen.

240 De meest aansprekende toepassing van facsimile-overdracht is de telekrant. Een brede toepassing daarvan valt vóór het jaar 2000 niet te verwachten; er moeten nog te veel technische problemen worden opgelost.

Bovendien rijst het probleem van de verhouding tussen dagbladen en zendgemachtigden. Ook vereist het een actievere houding van de gebruiker dan bij televisiekijken.

Het gebruik van facsimile-apparatuur binnen bedrijven neemt langzaam toe, vooral daar waar fouten door mondelinge overbrenging vermeden moeten worden (ziekenhuizen, redacties).

Gespecialiseerde toepassing van de databank en microfilm - vooral waar overdracht via telefoonlijnen mogelijk is - zou aan het einde van de eeuw kunnen plaatsvinden. Te denken valt aan informatie over bank- en girorekeningen (girofoon), aan medische informatie en aan het catalogiseren van publikaties. Databank en microfilm vervangen reeds thans de traditionele informatieverschaffers in de 'specialistische' marge, en zij zullen verder worden verbreid. Er bestaat een toenemende druk om op technische en economische gronden tot een koppeling van datasystemen over te gaan. Dit is een gevaar voor de persoonlijke levenssfeer.

De vraag naar datacommunicatievoorzieningen neemt jaarlijks met ca. 20% toe. Dit maakt het noodzakelijk te komen tot de inrichting van een speciaal netwerk, een zogenaamd geschakeld datanet. Het gebruik van dit net, waarvan wij verwachten - afgaande op de beleidsvoornemens bij de P.T.T. - dat het er in 1980 zal zijn, zal beperkt blijven tot bedrijven en instellingen.

241 Op het gebied van de omroep is de voornaamste technische ontwikkeling de uitbreiding van het aantal kanalen, hetzij door de invoering van kabelnetten (vooral van belang voor televisie), hetzij door uitbreiding van de zendfrequenties (radio). Dit maakt enerzijds een groter aanbod van programma's mogelijk, anderzijds regionale en lokale uitzendingen. Dit is in overeenstemming met onze verwachting dat de culturele verschillen tussen ons land en de omliggende landen afnemen, maar dat de verschillen tussen de regio's juist worden

geaccentueerd.

Het aanbod van televisie - en van radio - zal door een en ander in variant A sterk toenemen en het aantal uren dat men de televisie aan heeft staan ook. Een uitbreiding van het aantal kijkuren van het huidige peil van 500 uur per jaar tot \pm 2000 uur (het Amerikaanse peil) gaat gepaard met een verandering in de aard van het gebruik: zoals thans de radio zal ook de televisie vaker aanstaan terwijl de kijkers tegelijkertijd andere dingen doen. De algemene invoering van centrale verwarming en het mede daardoor toenemend bezit van meerdere toestellen zullen deze ontwikkeling bevorderen.

In variant B zal de uitbreiding van het aantal kanalen voor radio en televisie minder groot zijn dan in variant A, gezien de hoge investeringskosten en de beperkte economische ruimte. Het aantal kijkuren zal uitgebreid worden tot \pm 1500 uur.

In de jaren '80 zullen er adapters en antennes in de handel komen die rechtstreekse ontvangst van door communicatiesatellieten verspreide televisieprogramma's in de huiskamers mogelijk maken. Taalbarrières en tijdverschillen maken het echter onwaarschijnlijk dat men er veel gebruik van zal maken.

242 De omvang van het binnenlandse postverkeer verandert maar weinig. Wel is er een duidelijke verschuiving van losse post naar partijenpost: het relatieve aandeel van particuliere berichten in de totale briefpost neemt af, al is de omvang van door particulieren verzonden post toegenomen. Het postverkeer tussen particulieren is gevoelig gebleken voor de opkomst van de telefoon. Dit effect neemt af naarmate het aantal telefoonaansluitingen het verzadigingsniveau bereikt. Van de partijenpost is circa driekwart afkomstig van uitgevers van tijdschriften, financiële instellingen en postorderbedrijven. De tijdschriften-distributie door het postbedrijf zal in de toekomst worden vervangen door losse verkoop, bijvoorbeeld via supermarkten, behalve voor zeer specialistische professionele bladen met een beperkte lezerskring.

Het aandeel van het betalingsverkeer in de post neemt ook af. In de eerste plaats zal een verminderde toezending van rekeningsoverzichten kostenbesparend werken, een tweede mogelijkheid is de vervanging van post door de girofoon. Deze mogelijkheid wordt in eerste instantie beperkt tot het betalingsverkeer tussen warenhuizen en grootwinkelbedrijven enerzijds en de giro-instellingen anderzijds.

Al met al zal het postverkeer niet sterk groeien of zelfs in omvang afnemen.

243 Momenteel beschikt 78% van de huishoudens over een telefoonaansluiting, dat is 3,4 miljoen aansluitingen. De penetratie varieert sterk tussen beroepsgroepen: bij de vrije beroepen is zij meer dan 90%, bij handarbeiders \pm 40%. Deze laatste groep is echter bezig om in een hoog tempo de achterstand in te halen. Wij verwachten in variant A een verdere groei tot de volgende

aantallen telefoonaansluitingen per 1000 huishoudens in 2000:

Particulier gebruik	950 à 1.050
Tweede woning	10
Zakenaansluitingen	168 à 200
	<hr/>
Totaal	1.130 à 1.260

In variant B ligt het totaal aantal telefoonaansluitingen per 1000 huishoudens wat lager. Met name het aantal telefoonaansluitingen voor een tweede woning wordt uiterst gering. Slechts een beperkt aantal gezinnen zal over een eigen tweede woning kunnen beschikken.

Het buitenlandse telefoonverkeer vormt momenteel de snelst groeiende categorie. Dit is het gevolg van de sterke oriëntatie van Nederland op het buitenland; bovendien blijven in deze sector tariefverhogingen praktisch achterwege, hetgeen een belangrijke reële tariefdaling betekent. Wij verwachten op grond van deze factoren een verdere groei, met name van het particuliere aandeel, en in totaal een meer dan verdrievoudiging van het buitenlandse telefoonverkeer tot het jaar 2000.

De verdere toeneming van de telecommunicatie zal zeker tot 1985 nog voor het grootste deel kunnen worden opgevangen door een verdere uitbouw van het bestaande telefoon- en telexnet. Hierbij valt te denken aan uitbreiding van het aantal informatiediensten door middel van speciale telefoonnummers, en aan telefonische antwoordnummers, waarbij de gesprekskosten worden gedragen door de opgeroepene. Ook een verdere uitbreiding zowel kwantitatief als kwalitatief, van de voorzieningen voor het vergaderen per telefoon zal bij de bestaande technieken worden gerealiseerd. De beeldtelefonie zal beperkt blijven tot zakelijke toepassing; een algemene introductie ervan wordt niet voor 2000 verwacht.

Er zijn onderzoeken gaande voor de ontwikkeling van een eenvoudiger telexapparaat. Indien dit apparaat gebruik kan maken van een telefoonaansluiting is dit een groot kostenvoordeel, en daarmee zal een belangrijke uitbreiding van de toepassingen mogelijk zijn. Gezien de vele praktische problemen zal deze vereenvoudigde telex echter niet vóór 1990 op grote schaal worden ingevoerd.

Voor de mobiele telecommunicatie met tweerichtingsverkeer geeft steeds meer problemen door het uitgeput raken van de ethercapaciteit. Binnenkort zal dan ook gestart worden met automatisering van het openbare landelijke mobilfoonnet, waardoor efficiënter gebruik van de radiofrequenties mogelijk wordt. Op lange termijn zal het echter nodig zijn een betere oplossing te vinden. Verwacht wordt dat in variant A rond 1990 gestart zal worden met een nieuw mobilfoonnet, dat gezien de hoge investeringskosten in Westeupees verband wordt opgezet. In variant B zal een nieuw mobilfoonnet niet voor 2000 worden aangelegd.